

INSTITUTIONEN FÖR KULTURVÅRD

UPPFATTNINGAR OM FÖNSTER OCH FÖNSTERBYTEN

Särskilt om skillnader och likheter mellan lekmän och experter

Rebecca Curling

Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen med huvudområdet kulturvård med inriktning mot bebyggelseantikvarisk verksamhet

2023, 180 hp

Grundnivå

2023:11

UPPFATTNINGAR OM FÖNSTER OCH FÖNSTERBYTEN
Särskilt om skillnader och likheter mellan lekmän och experter

Rebecca Curling

Handledare: Susanne Fredholm

Examensarbete 15 hp
Bebyggelseantikvariskt program, 180 hp

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
Department of Conservation
P.O. Box 130
SE-405 30 Göteborg, Sweden

<http://www.conservation.gu.se>

Fax +46 31 786 4703

Tel +46 31 786 0000

Program in Integrated Conservation of Built Environments
Graduating thesis, BA/Sc, 2023

By: Rebecca Curling
Mentor: Susanne Fredholm

Perception of windows and window retrofits. Particularly about differences and similarities between laypeople and experts

ABSTRACT

This study describes and analyses how laypeople and the experts within the antiquarian field perceive and experience windows and window retrofits on historical buildings. One purpose is to compare if the two groups hold different views regarding window retrofits. Furthermore, the study analyses the different and corresponding discourses held by the two groups regarding how they perceive windows and window retrofits. The issue of how and if laypeople and experts within the antiquarian field hold different or corresponding views was made relevant to examine as a consequence of a judgment from the Land and Environment Court of Appeal. The judgment stated that a window retrofit should be judged by how visible the change is for laypeople, implying that laypeople has less tendency to perceive differences between two windows than experts. It is stressed in the field of conservation of the built heritage that laypeople's opinions and views on cultural heritage should be taken into consideration. This is because contemporary theory of conservation becomes relevant and valuable when people ascribe value to heritage objects. Laypeople's opinions are however seldomly heard, nor do they represent the views of all the people concerned. This study confirmed that the authorized heritage discourse and the traditional views of experts and people with higher education is hard to broaden with alternative views and a representative group of the population. However, the study showed that laypeople hold the same views as experts regarding windows and window retrofits, they acknowledge the same differences, they talk about the same characteristics nearly in the exact extent, use the same jargon and they all consider window retrofits on historical buildings as non-acceptable. The study makes it clear that laypeople have a voice, they are interested and engaged in matters regarding our heritage, and they possess profound knowledge. Laypeople also show significant emotional value assessments with emphasis on negative feelings towards window retrofits in general. Regarding to the judgment from the Land and Environment Court of Appeal it is evident that the statement about laypeople's tendency to perceive less differences when retrofits of windows are performed than experts, is for this investigated group incorrect. To achieve a broader generalisation from the results of this study, more research into a broader group of laypeople's opinions and views of window retrofits needs to be performed.

Title in original language: Uppfattningar om fönster och fönsterbyten. Särskilt om skillnader och likheter mellan lekmän och experter.

Language of text: Svenska

Number of pages: 58

Keywords: Window retrofit, Historic building, Laypeople, Expert, Heritage

ISSN 1101-3303

2023:11

Förord

När gods- och persontågen dundrade förbi, långt ute på den vidsträckta ängsmarken utanför mina farföräldrars lägenhet sprang jag som barn alltid så fort jag kunde fram till det skallrande gamla vindsfönstret för att hinna se en skymt av tågen. Senare när fastigheten från slutet av 1800-talet ”rustades” upp byttes fönstren ut till nya moderna med treglaskassetter. Efter det hörde jag aldrig mer tågen.

Nog finns det en annan dimension av upplevelser som de äldre fönstren ger oss – det handlar inte enbart om estetik. Hur ljuset strömmar in väcker minnen från barndomssomrar. Ljudet av fågelkvitter. Solkatter som dansar på väggarna. När jag mödosamt och under stor klagan restaurerar mina egna fönster från sent 1800-tal är det med den största av fascination för de människor som för så många år sedan hyvlat fram de sirliga profilerna, som tillverkat alla fönsterbeslag och blåst det böljande bubbliga glaset. När Mark- och miljööverdomstolen hävdade att gemene man inte uppmärksammar de äldre fönstren, inte ser när trä byts till blank aluminium och inte noterar bytet från böljande till platt glas, undrade jag om det verkligen kunde vara sant. Redan som 10-åring komplimenterade jag min barndomskompis skojiga fönsterglas. Det var valsat.

Det har varit en ynnest att få undersöka andra människors förhållande till fönster. Jag vill rikta ett stort tack till alla er som tog er tiden att delta i min enkätstudie och så generöst delade med er av era åsikter och känslor. Varmt tack till min handledare Susanne Fredholm, för din eviga uppmuntran och alltid så skarpa intellekt! Ett stort tack vill jag rikta till Johanna Ahlberg, för att du lyssnat, uppmuntrat och gjort den här tiden roligare. Tack till pappa som ställde upp med kamera, skjuts mellan olika städer och promenadsällskap. Tack också till mamma som ställt upp med middagar och barnpassning när tiden varit knapp. Särskilt vill jag tacka Ingrid och Oscar för att ni varken haft feber eller förkylningar denna vår, och för att ni finns. Slutligen vill jag tacka min make, för allt.

Rebecca Curling

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INNEHÅLLSFÖRTECKNING	13
1 INLEDNING	13
1.1 Bakgrund	13
1.2 Problemformulering	15
1.3 Syfte och frågeställningar	16
1.4 Tidigare forskning	16
1.4.1 Skillnader och likheter mellan lekmäns och professionellas värdering av bebyggd miljö ...	17
1.4.2 Lekmäns upplevelser av fönsterbyten och andra byggnadsdetaljer	18
1.5 Avgränsningar	20
1.6 Metod	20
1.6.1 Begreppsdefinitioner	21
1.6.2 Enkätstudiens bildmaterial	23
1.6.3 Enkätens bildmaterial: urval och hantering.....	26
1.6.4 Urval av respondenter	26
1.6.5 Innehållsanalys	27
1.6.6 Diskursanalys	28
1.6.7 Motiv till val av enkätstudie och källkritik	28
1.7 Teoretisk referensram	29
1.7.1 Värderingsteori inom kulturvård.....	29
2 RESULTAT	32
2.1 Lekmäns och experters överensstämmande uppfattning om fönster och fönsterbyten.....	32
2.2 Jämförelse inom gruppen lekmän	33
2.3 Skillnader i uppfattningen om fönster och fönsterbyten mellan lekmän och experter	34
2.4 Lekmäns estetiska värdeomdömen: här skiljer sig uppfattningarna mellan lekmän och experter mest	35
3 DISKUSSION OCH SLUTSATSER.....	36
3.1 Resultaten i förhållande till tidigare forskning.....	36
3.2 Att hantera lekmäns kunskaper i bevarandeprocesser	38
3.3 Resultatens räckvidd och generalisering.....	38
4 SAMMANFATTNING.....	40
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	42
Tryckta källor och litteratur	42
Offentligt tryck.....	42
Litteratur.....	42
Elektroniska källor	44

FIGURFÖRTECKNING.....	46
BILAGOR.....	48
Bilaga 1: Enkätformulär.....	48

1 INLEDNING

1.1 Bakgrund

Enligt Boverket (2021) är enbart en minoritet av bebyggelsen tillkommen före 1920-talets bebyggelseexpansion välbevarad i sin karaktär. Statistik visar att 20 % av Sveriges hus är byggda före 1931, och då inbegriper detta bebyggelse från medeltiden fram till 1931 (SCB, 2023). Det finns ingen statistik över hur många av dessa som är kulturhistoriskt välbevarade (Åberg, 2020).

Fönster och dess originalglas är av stor vikt för byggnaders karaktär och kulturvärde. Trots detta blir de sällan bevarade och bygglov medges oftast för fönsterbyten även om bebyggelsen är uttryckligen skyddad för att den är kulturhistoriskt värdefull (Phipps m.fl., 2020). Internationella charters påbjuder minimal intervention som bevarandepraktik, vilket innebär att samma material ska användas vid reparation och att patina ska respekteras och hanteras varsamt (Phipps m.fl., 2020). Ändå fastslås det i flertalet vetenskapliga studier att fönster och dess fönsterglas är den byggnadsdetalj och det byggnadsmaterial på kulturhistorisk bebyggelse som löper störst risk att bytas ut (Phipps m.fl., 2020; Dungworth, 2011; Nair m.fl., 2022). Som jämförelse bevaras och repareras byggnadsdetaljer i material som trä, metall och sten i större utsträckning. De fönsterglas som framställdes från 1950-talet och framåt har inte samma karaktär som äldre fönsterglas. Äldre fönsterglas uppvisar en variation i kulör, bubblor, ränder, tjocklek och är en del av den estetiska upplevelsen av bebyggelsen (Phipps m.fl., 2020). Originalglas är ett betydelsefullt karaktärsdrag som bidrar till upplevelsen av en historisk byggnads karaktär (Dungworth, 2011; Nair m.fl., 2022). Bibehållande av originalglas stärker historiska byggnaders kulturvärde betydligt (Dungworth, 2011). Vid energieffektiviseringsåtgärder är fönster oftast den första byggnadsdetaljen som blir åtgärdad och vanligast är att de byts ut till nya moderna energieffektiva fönster. Kulturhistoriska byggnader kan inte få samma standardlösningar som konventionell bebyggelse: åtgärder bör utredas från fall till fall för att bättre kunna värna dess kulturvärden (Nair m.fl., 2022). Dessutom blir det ofta en stor påverkan på byggnaders fasader vid fönsterbyten och det vanligaste är att de nya fönstren får ett annat utseende än de föregående avseende hängning, kulör, material, proportioner, stil och placering i fasadlivet. Nya snickeridetaljer har ofta inte heller samma detaljeringsgrad som äldre fönster, vilka ofta har rikt profilerade bågar och karmar och som hjälper dagsljuset att mjukt brytas inne i rummet (Ståhl m.fl., 2011). Hidemark (1991) lyfter fram vikten av att värna de befintliga byggnadsdetaljerna, så som fönster. Värnandet handlar dels om hushållning med jordens resurser, dels om att respektera den äldre byggnadskulturen. Detta sker genom ett varsamt underhåll där reparation står i fokus snarare än utbyte. När det gäller fönster och dess virkeskvalitet är äldre tiders virkeskvalitet överlägsen nutida dito. Om fel material används till en byggnad riskerar den att förlora sina specifika kulturhistoriska värden. Den materialkvalitet och materialsamverkan som hör de äldre husen till bör respekteras för att de ska uppfattas som trovärdiga och som del av historien (Hidemark, 1991).

Kulturvärden skyddas inom ramen för Plan- och bygglagen (2010:900, PBL) genom bland annat förvanskningförbudet och varsamhetskravet. Kulturvärden är ett begrepp som berör det i vår fysiska miljö som bedöms som värdefullt utifrån tre aspekter: kulturhistoriska, sociala och estetiska perspektiv. De tre aspekterna utgör ett objekts kulturvärden, antingen genom att överlappa varandra eller var för sig (Boverket, 2022). Varsamhetskravet föreskrivs genom 8 kap 17 § PBL och handlar om att, vid ändring av en byggnad, ska de åtgärder som genomförs utföras varsamt så att byggandets värden och karaktärsdrag tillvaratas. Kravet gäller all bebyggelse och vid alla ändringar (Boverket, 2021). Förvanskningförbudet stadgas i 8 kap 13 § PBL och är avsett som ett förstärkt skydd för de byggnader och bebyggelseområden som är särskilt värdefulla. Förbudet innebär att byggnadens egenskaper och karaktärsdrag som gör att den är särskilt värdefull ska skyddas mot förvanskning (Boverket, 2021a). I Boverkets byggregler finns föreskrifter och allmänna råd kopplade till krav i PBL. Gällande energihushållning och värmeisolering får avsteg göras enligt Boverkets byggregler (2011:6) – föreskrifter och allmänna råd för bland annat för fönsters u-värde. Av 9:92 i de allmänna råden framgår bland annat följande:

Fönstren är ofta av stor betydelse för hur byggnaden upplevs och dess kulturvärden. Skäl för avsteg från kravet på högsta U-värde kan vara om fönstren tillverkats speciellt för att tillgodose byggnadens estetiska värden eller kulturvärden. Ursprungliga fönster bör endast bytas om de kan ersättas av fönster som med avseende på material, proportioner, indelning och profilering är väl anpassade till husets karaktär. Fönster kan också ha så betydande kulturvärden att de inte bör bytas om det inte finns synnerliga skäl. Istället bör andra åtgärder vidtas för att öka värmemotståndet. (BBR (2011:6), s. 142)

År 2019 kom en dom från Mark- och miljööverdomstolen, refererat i MÖD 2019:25, i vilken ett fönsterbyte på en 1920-talsbyggnad behandlades. I fallet ändrades fönstrens kulör, material, form och funktion vilket i alla instanser fram till MÖD ansågs vara i strid med förvanskningförbudet och varsamhetskravet i PBL (se närmare i Mark- och miljödomstolens domskäl stycke 8 ff.). Domstolen bedömde att det varken var fråga om en förvanskning eller att det var ett ovarsamt utfört fönsterbyte, och inte heller att åtgärden krävde bygglov eftersom byggnadens utseende inte avsevärt påverkades av fönsterbytet. Domstolen konstaterade att ändringarna var "...förhållandevis tydliga, åtminstone för en fackman och vid en inspektion på nära håll. Däremot torde de knappt vara märkbara för gemene man som färdas på gatan och huvudsakligen upplever byggnaden som en del i ett större sammanhang." (MÖD 2019:25, domskälen stycke 5).

Detta innebar ett avsteg från såväl gällande praxis som förarbeten och lagtext vad gäller när bygglov krävs och hur den bedömningen ska göras (Lalander Malmsten, 2020, s. 37 f.). I stället för att se till hur den specifika byggnaden har ändrats i fråga om konstruktion, funktion, användningssätt, utseende eller kulturhistoriska värden (prop. 2016/17:151, s. 48), pekar domstolen på att byggnadens ändringar ska jämföras med hur den uppfattas av gemene man och hur byggnaden upplevs i sitt sammanhang. Lalander Malmsten (2020, s. 37 ff.) menar att den nya skrivelsen från MÖD snarare lägger fokus på att det är upplevelsen av bebyggelsen

som är skyddsvärd snarare än dess fysiska beståndsdelar vilka traditionellt ansetts uppbära kulturvärden.

Traditionella kulturvärden har ett större fokus på materiella aspekter av kulturarvet såsom värden som estetik, ålder och unicitet. Därmed synliggörs inte alternativa förståelser för kulturarv eller alla berörda parter i samhället (Smith, 2006). Kulturvårdsfältet har gått från att vara en expertstyrd praktik till en som strävar efter större medborgerlig delaktighet (Muñoz Viñas, 2005). Kulturarvet är en gemensam angelägenhet och därför är det vid bevarandet av kulturhistoriska miljöer av stor vikt att involvera de berörda parterna och inte enbart experter (ICOMOS, 2013). Historisk bebyggelse har visat sig ha ett värde och vara viktig för allmänheten (Coeterier, 2002). Det är dessutom visat att värderingskriterier skiljer sig åt på flertalet punkter mellan professionella aktörer och allmänheten (Coeterier, 2002; Sternudd, 2007; Yung & Chan, 2013). Allmänhetens åsikter bör också beaktas i planerings- och beslutsprocesser eftersom den historiska bebyggelsen är allas ansvar, och även då det är visat att experter inte tar hänsyn till lekmännens värderingskriterier vid bevarandeprocesser (Coeterier, 2002; Pendlebury & Townshend, 1999). Internationella normgivande dokument som Burra Charter (ICOMOS, 2013), vilka riktar sig till experter, förvaltare och ägare av platser av kulturhistorisk betydelse, framhåller också att det vid bevarande av kulturhistoriska platser är av stor vikt att allmänheten görs delaktig i besluten.

Frågor rörande bevarande i kommunala planeringsprocesser är av stort allmänt intresse för medborgare men det är inte alla som faktiskt upplever sig berörda som kommer till tals i planeringsfrågor. Därmed synliggörs inte heller medborgarnas värderingar, utan det blir i stället experterna som värderar. Kulturmiljön måste synliggöras som den gemensamma resurs den är – ofta ägs den privat men den är allas gemensamma angelägenhet. Vid bevarandeprocesser som rör kulturmiljön behöver avvägningar mellan allmänhetens och den enskildes intressen göras. Den enskilde äger ett bruksvärde här och nu genom att leva i den medan allmänheten kan nyttja den genom att betrakta den utifrån. Denna gemensamma resurs medför en rätt till inskränkning i äganderätten genom allmänhetens anspråk på kulturmiljön. För att detta ska göras framgångsrikt krävs en dialog mellan berörda parter och nya sätt att genomdriva planeringsprocesser eftersom den nuvarande sektoriella kulturvården och den rationella planeringsprocessen inte ger utrymme för detta (Olsson, 2003).

Dagens kulturvård står inför utmaningen att väga mellan expertrollen och ökande anspråk från allmänheten att delta i urval och värdering av kulturarvet.

1.2 Problemformulering

Kulturvårdsfältet har gått från att vara en expertstyrd praktik till en som strävar efter större medborgerlig delaktighet (Muñoz Viñas, 2005). Vid bevarandet av kulturhistoriska miljöer är det av stor vikt att involvera berörda parter och inte enbart experter, detta för att synliggöra allas anspråk på kulturarvet (ICOMOS, 2013). Kalman (2014) framhåller att kulturvärden är föränderliga beroende på tid, kontext och vem det är som värderar en miljö; de är en social

konstruktion. Traditionellt har historiska och estetiska kvaliteter lyfts fram medan dagens kulturvård i lika stor utsträckning framhåller sociala, spirituella och ekonomiska karaktäristika. För att fånga upp alla de olika värden en plats kan upp bära bör experterna också hörsamma andra berörda parter. Kalmans slutsats är att kulturarvet är vad människor värderar och vad de vill bevara inför framtiden. Det innebär inte att kulturarvet ensidigt ska bedömas av berörd allmänhet, utan det perspektiv som berörd allmänhet bidrar med ger tillsammans med experternas värdering en djupare helhetsbild (Stephenson, 2008). Allmänheten framhåller ofta andra värden vid värdering av kulturhistoriska miljöer än experter (Coeterier, 2002; Stephenson, 2008; Sternudd, 2007; Yung & Chan, 2013), men även om medborgardialog är både önskvärd och betydelsefullt vid bevarandeprocesser visar forskningen att experter inte tar lekmäns åsikter i beaktande (Coeterier, 2002; Olsson, 2003).

Bevarandet och vårdandet av vårt kulturarv utförs av många aktörer: kommunen, staten, antikvarien, arkitekten, bostadsägare m.fl. Det är en gemensam praktik där målet är att bevara och vårda kulturarvet för alla människor. Ytterst regleras hur kulturarvet hanteras genom lagstiftning och den praxis som etableras. I flertalet senare rättsfall gällande fönsterbyten framhålls att lekmännen, *den gemene mannen*, uppfattar stadsrummet på ett annat vis än fackmän. När experter beslutar sig för att bevara, vårda och utveckla formas människors livsmiljöer och det är viktigt att veta på vilka idémässiga grunder och ideologiska utgångspunkter detta görs. Domen aktualiserar studiet av lekmännens uppfattningar av karaktärsförändringar i stadsrummet och därför behövs det mer kunskap om lekmännens perspektiv.

1.3 Syfte och frågeställningar

Studiens syfte är att undersöka skillnader och likheter mellan antikvariska experter och lekmäns upplevelser och uppfattningar av en bebyggelsekaraktär som blivit förändrad i en urban miljö, med särskilt fokus på intryck efter fönsterbyten.

Studien söker svar på lekmäns och experters uppfattningar om fönsterbyten, samt en jämförelse mellan de två grupperna i deras syn på fönsterbyten.

- Vad anser experter respektive lekmän om fönsterbyten på kulturhistorisk bebyggelse?
- Hur upplever och uppfattar experter respektive lekmän fönster på kulturhistorisk bebyggelse?

1.4 Tidigare forskning

Följande forskningsöversikt berör hur lekmän kontra experter uppfattar och talar om fönster i en historisk miljö. I dagens kulturvård ingår att förstå sig på lekmän och deras värderingar.

1.4.1 Skillnader och likheter mellan lekmäns och professionellas värdering av bebyggd miljö

Det finns skillnader mellan hur lekmän och professionella aktörer värderar kulturhistorisk bebyggelse (Coeterier, 2002; Yung & Chan, 2013; Sternudd, 2007). Vid ett urval av bevarandevärda miljöer framhöll allmänheten oftare immateriella värden medan de professionella aktörerna – beslutsfattare och professionella – framhöll arkitektoniska värden (Yung & Chan, 2013). Isaacs (2000) konstaterar att människor värdesätter den historiska bebyggelsens estetiska värden även om den estetiska upplevelsen inte är allenarådande för allmänhetens uppskattning av ett stadsrum. Sternudd (2007) har visat att det finns en motsättning mellan de som skapar arkitekturen och allmänheten, där de estetiska värderingsmönstren skiljer sig åt vid nybyggnation. Allmänheten uppskattar generellt historiska miljöer, även som inspiration till nybyggnation, medan arkitektkåren generellt ser det som bakåtsträvande. Coeterier (2002) undersökte människors upplevelse av historiska miljöer med fokus på hur de värderas estetiskt av lekmän och professionella aktörer. De skillnader som konstaterades relaterade till *informationsvärde*, *ålder*, *sällsynthet* och *underhåll*. Experter grundade sin värdering av historisk bebyggelse på byggnadens informationsvärde, fullständighet och unicitet – ju mer fullständig och unik, desto större informationsvärde. För lekmän var *informationsvärdet* sekundärt och det primära värdet låg i formen. För lekmännen var det viktigaste vad historiska beståndsdelar förmedlar; ursprunget var inte viktigt för dem utan de framhöll platsens själ som viktigare. *Ålder* spelade heller ingen viktig roll för lekmän – ju äldre desto mer signifikant gällde inte. *Sällsynthet* var inte heller ett värderingskriterium för lekmän. För att värdera en historisk plats efter sällsynthet krävs enligt Coeterier kunskap, vilken är begränsad hos lekmän. För lekmän behövde byggnaden inte vara stilren för att värderas positivt utan det förväntades till och med av dem att byggnader ska förändras över tid. Som exempel ges byggnadstypen slott, där lekmän förväntar sig att de ska utvecklas på ett visst vis över tid med tillbyggnader och torn. Lekmän tillåter fler stilperioder att blandas vilket skiljer sig gentemot experters uppfattning. Experter kopplade också samman sällsynthet med hur bra och ursprungligt skicket på objektet var – ju bättre och mer ursprungligt skick desto högre värderades det. När det kommer till *underhåll* var förhållandet mellan lekmän och experter omvänt. Underhåll var viktigare för lekmän än experter som ett värderingskriterium. För experter spelade underhållet mindre roll för objektets informationsvärde medan det för lekmän kan vara avgörande för om de förpassar ett objekt från kategorin slott till ruin (Coeterier, 2002, s. 120 f.).

Lekmäns utbildningsnivå spelade in för hur benägna de var att vilja bevara en historisk byggnad; ju högre utbildningsnivå desto mer benägna var lekmän att bevara byggnader. För de med en högre utbildningsnivå var informationsvärdet och den kunskap som bygganden kunde ge viktigare än för de med lägre utbildningsnivå (Coeterier, 2002, s. 117). Vidare har Nasar (1999) varit tongivande för forskning om människors uppfattning om sin omgivning. I flertalet studier har Nasar vidareutvecklat Kevin Lynchs ikoniska arbete med att undersöka människors värderingar av stadsbilden. Nasar har visat att platser med historisk signifikans är en preferens vi människor delar och motsatsvis uppskattas en miljö sämre om den inte innehåller historisk

signifikans. Huruvida miljön var verkligt gammal eller nybyggd hade dock ingen inverkan på människors uppskattning av stadsbilden.

1.4.2 Lekmäns upplevelser av fönsterbyten och andra byggnadsdetaljer

Lekmäns upplevelser av fönsterbyten aktualiseras nästan uteslutande i forskning rörande hur energieffektivisering av historisk bebyggelse kan genomföras samtidigt som kulturvärden bibehålls på en acceptabel nivå (Anderson & Robinson, 2011; Fouseki & Cassar, 2014; Okutan m.fl., 2018; Olsson-Jonsson, 1988; Sunikka-Blank & Galvin, 2016). Ståhl m.fl. (2011) framhåller att majoriteten av studierna som finns behandlar vad experterna anser vara en rimlig balans mellan energieffektivisering och bevarande av historisk bebyggelse. Dessutom är forskningen ofta inriktad på att mäta olika energieffektiviseringsåtgärder på en specifik byggnad med tekniska metoder och jämföra de åtgärder som sparar mest energi med hur mycket av den historiska bebyggelsens materialitet som blir påverkad för att hitta en acceptabel balans mellan energieffektiviseringsåtgärder och bevarande av kulturvärden (Ascione m.fl., 2015; Héberlé m.fl., 2019). Forskningen har varit helt inriktad på de professionellas expertis: fokus har varit på att undersöka hur brukarna av en byggnad använder den medan det finns mycket litet kunskap om hur brukarna ser på och värderar bebyggelsen. Det innebär att värden som är mindre expertorienterade blir negligerade, såsom sociala, ekonomiska och andra brukarvärden. Istället premieras experternas vanligaste värden; estetiska och historiska (Fouseki & Cassar, 2014).

Inom den svenska kontexten finns en studie som specifikt behandlar lekmäns upplevelser av fönster och fönsterbyten (Olsson-Jonsson, 1988). Olsson-Jonsson (1988) utförde två studier; dels en undersökning om hur människor upplevde fönster med syftet att undersöka vad det är människor ser hos fönster, dels en undersökning om människors uppfattningar av fönsterbyten. I den första studien låg fokus på att deltagarna skulle identifiera likheter mellan olika typer av fönster samt identifiera vilka egenskaper de kunde se i olika fönstertyper. Egenskaperna som hittades värderades sedan och en statistisk analys med faktornvärden producerades, vilken gav ett medelvärde för deltagarnas uppskattning av respektive fönstertyp. I studierna framkom att om ett fönster byts mot ett med en enklare uppdelning – färre lufter – påverkades upplevelsen på flertalet punkter. Ju färre lufter desto mindre trivsam upplevelse av fasaden. Detsamma gällde för upplevelsen av enluftsfönster; dessa upplevdes mindre meningsfulla än fönster med fler lufter. Vid en liten förändring av ett fönster – från ett fyrluftsfönster till ett t-postfönster – uppfattades enbart en liten förändring av fasaden. Slutsatsen av studien var att fasader med få dekorationer tål ett fönsterbyte bättre samt att det krävs att fönstret ändras relativt mycket för att förändra upplevelsen av fönstren och fasaden. Däremot noterades det att om förändringen av fönsterbytet var för stor var upplevelsen i allmänhet negativ. En jämförelse mellan deltagarnas ålder visade att äldre ansåg nyare fönster vara mer meningsfulla än de yngre deltagarna. Den äldsta gruppen ansåg också nya fönster vara mer meningsfulla än gamla fönster. Den yngre deltagargruppen upplevde detta tvärtom. En hypotetisk förklaring till detta är att de äldre lade in värderingar kring underhåll av äldre fönster. Därför föredrog de nyare fönster eftersom de anses vara ”underhållsfria”. Sammantaget innebär det att ett byte inte

behöver upplevas negativt för lekmän om ändringen inte är alltför stor och hänsyn tas till byggnadens ursprungliga karaktär.

I vilken utsträckning lekmän tog hänsyn till estetik och kulturvärden vid beslut om energieffektiviseringsåtgärder har studerats för husägare i Cambridge. De studerade husägarna bodde i hus som innehade kulturhistoriska värden men som ej blivit officiellt utpekade. Deltagargruppen som studerades var homogen; medelklass och högutbildade, och bebyggelsen som studerades var av varierande ålder, arkitektur, storlek och grad av bevarande. Studien sökte förstå om estetik och kulturvärden var värden som spelade en signifikant roll i hur de boende valde att utforma energieffektiviseringsåtgärderna. Alla deltagarna i studien indikerade att estetik och kulturvärden var värden som signifikant påverkade hur de planerade och utförde energieffektiviseringsåtgärder och att det var angeläget att bevara byggnadens specifika karaktär. Deltagarna ansåg att om för stora kulturvärden gick förlorade vid energieffektiviseringsåtgärder som uppnådde optimal inomhuskomfort var de villiga att kompromissa med inomhuskomforten och energibesparingen för att värna värdena. Besluten om energieffektiviseringsåtgärder baserades lika delar på ekonomi som på estetiska övertygelser. Vad som var bevarandevärt varierade mellan deltagarna och ingen konsekvent logik kunde upptäckas. Gemensamt var att byggnadsdetaljer inte enbart blev bevarade för att de var gamla, utan de uppskattades för att de var estetiskt tilltalande och funktionella. Som exempel ville ingen bevara gamla välbevarade kök eller badrum oavsett om de var vackra eller välbevarade eftersom de inte ansågs funktionella. Deltagarna lyfte ofta fram att byggnadsdetaljer frambringade känslor av nostalgi men det var inte viktigt för dem huruvida den känslan frambringades av en originaldetalj eller en kopia. Slutsatsen var att husägare till hus med kulturvärden finner en egen logik vid åtgärder gällande energieffektivisering och att deras egna personliga estetiska övertygelser var starkt bidragande till de beslut som fattades (Sunikka-Blank & Galvin, 2016).

Ytterligare en studie i Storbritannien har undersökt lekmäns bedömningar av olika typer av energieffektiviseringsåtgärder på kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. I undersökningen jämfördes 15 olika energibesparande åtgärder på ett hus från andra halvan av 1700-talet. Fyra av åtgärderna rörde byggnadens fönster; vindtätande av fönster och dörrar, ersättandet av fönster med en utseendemässig kopia med dubbelglas, användandet av isolerande gardiner samt installerande av ett andra fönsterglas i befintligt originalfönster. De åtgärder som rörde fönster och ansågs vara mest acceptabla av lekmän var följande: att vindtäta, installation av ett extra fönsterglas och isolerande gardiner, där mellan 50,9–69% av de deltagande såg åtgärderna som acceptabla. Det är åtgärder som är i linje med rekommenderade bevarandepprinciper vilka stipuleras i officiella guider och policys och följs av experter. Åtgärderna innebär en relativt liten visuell effekt på befintliga fönster, de är enkla att genomföra och innebär inte borttagandet av existerande byggnadsmaterial. Utbyte av historiska fönster till förmån för nya kopior med dubbelglas accepterades av 50,9 % av de svarande medan 28,4 % ansåg att det var oacceptabelt. Den hållningen att utbytet var acceptabelt går stick i stäv med gällande bevarandepprinciper om reversibilitet och autenticitet, vilka är rättesnören för experter. Studiens resultat motsäger tidigare studiers resultat där experter varit undersökningspersoner, som visat att det finns en

negativ korrelation mellan energibesparande åtgärder och påverkan på den historiska karaktären. Den korrelationen gäller inte för lekmän (Okutan m.fl., 2018).

Lekmäns attityder gentemot olika energibesparande åtgärder på fönster på en skyddad historisk bebyggelse har även undersökts i Bath. En majoritet av de deltagande var positivt inställda till att installera en lös innerbåge i ett befintligt fönster och till att byta ut enkelglas mot dubbelglas i ett befintligt fönster. Om fönsteråtgärden påverkade det historiska byggnadsmaterialet eller ledde till utbyte av munblåst glas tillverkat enligt månglasmetoden var enbart 37–38 % av de deltagande positiva till åtgärden. Gällande utbyte av befintliga fönster till 2-glasfönster tillverkade helt i trä med tunna profiler var 71 % av deltagarna positivt inställda till åtgärden. Om åtgärden innebar att det påverkade historiskt signifikanta fönster på en för staden viktig fasad tillät enbart 29 % åtgärden. Metoden för studien redovisades inte vilket gör jämförelser med andra studier svårare (Anderson & Robinson, 2011).

1.5 Avgränsningar

Studien har sin utgångspunkt i den bebyggelseantikvariska kontexten och utgår från tidigare forskning om upplevelser av byggnadsdetaljer med fokus på skillnader i experters och lekmäns utsagor. Det teoretiska perspektivet utgår från värderingsteori inom kulturvård. Studien undersöker lekmäns och experters upplevelse och uppfattningar om fönster och byten av fönster från 1920-talet. I studien ligger ett större fokus på lekmännens upplevelse än experternas, eftersom det är den utgångspunkt som domstolen hade i domen MÖD 2019:25. Experters synsätt är i stället väl representerat genom gängse värderingspraxis.

Studien fokuserar enbart på upplevelsen och uppfattningen av fönster på en byggnads exteriör. Interiöra upplevelser behandlas inte inom ramen för den här studien. Upplevelsen av olika fönsterkulörer behandlas inte heller. Formen av en webbenkät har medfört en avgränsning till de som brukar internet och det kan antas att de som svarat på den är intresserad av frågor rörande byggnader, i olika former.

1.6 Metod

Studiens material består av en enkätstudie. Enkäten besvarades av totalt 133 respondenter, varav 104 var lekmän och 29 var antikvariska experter. I enkätens första del skulle respondenterna gradera hur stor skillnad de upplevde i utformningen mellan ett äldre välbevarat fönster och ett nyare fönster. Fem olika nya fönster presenterades och det äldre välbevarade fönstret alltid var samma fönster sittandes på en byggnad från 1920-talet. Rangordningen bestod av en femgradig skala från ”Ingen skillnad” till ”Stor skillnad”. Till varje nytt fönster uppmanades respondenterna att med egna ord beskriva de skillnader de observerat i utformningen mellan det nya och det äldre fönstret. Genom att låta respondenterna gradera den upplevda skillnaden gick det att synliggöra om de ansåg fönster vara mer eller mindre lika i utformningen och därmed också synliggöra om de såg skillnader mellan olika typer av fönster.

I den del där respondenterna fritt fick sätta ord på de upplevda skillnaderna var syftet att ta reda på hur lekmän och experter talar om fönster: vad ser de, vad uppmärksammar de och vad uppmärksammar de inte, vad tycker de och vilket språk använder de när de talar om fönster. De utsagor som lekmän och experter lämnade när de beskrev de upplevda skillnaderna av fönstrens utformning analyserades och delades in i kategorier. Följande tio teman gjorde sig gällande: ålder, hängning, glasning, material, proportioner, placering, lufter och indelning, spröjs, detaljer och estetik. För varje kategori och fönster räknades hur många gånger respondenterna lämnat en utsaga om exempelvis spröjs eller ålder. Genom att räkna antalet förekomster av de olika kategorierna för alla fem jämförda och beskrivna fönsterpar gick det att synliggöra om lekmän och experter talade lika mycket om samma kategorier, vilka kategorier som lyftes fram mest respektive minst och om lekmän och experter synliggjorde samma kategorier i samma utsträckning för respektive fönsterpar.

I enkätens andra del skulle respondenterna gradera hur acceptabelt det vore att byta ett äldre välbevarat fönster på en byggnad från 1920-talet till fem olika typer av nyproducerade fönster. Rangordningen bestod av en femgradig skala från "Oacceptabelt" till "Mycket acceptabelt". Lekmännens och experternas graderingar av acceptans jämfördes för att finna likheter och skillnader mellan grupperna.

1.6.1 Begreppsdefinitioner

I domstolens uttalande i MÖD 2019:25 använder de sig av orden gemene man och fackman. De specificerar inte närmare vad de två begreppen innebär men gemene man torde kunna likställas med lekman eller medborgare, och fackman med expert. I följande studie används orden lekmän och experter. Lekmän är att likställa med gemene man och medborgare. Experter avser antikvariska experter vilka arbetar inom fältet för kulturvård.

I studien används både begreppen upplevelse och uppfattning, detta eftersom undersökningen söker svar på vad lekmän och experter ser och tycker men också vad de känner inför det de ser.

I studien används begreppen kulturhistoriskt värde och kulturvärde. I de fall texten refererar till andra författare är det deras valda begrepp och definitioner som används. Flertalet forskningsstudier är skrivna på engelska och de begrepp som rör kulturvärden och kulturhistoriska värden och betydelser har översatts med hjälp av Svensk standard (SS-EN 15898:2019) Bevarande av kulturarv – Generella termer och definitioner och Burra Charter (ICOMOS, 2013). Det är viktigt att notera att det finns svårigheter i översättningar mellan två språk och de tydligaste svårigheterna i den här studien hänför sig till begreppet cultural significance, vilket kan översättas med följande tre begrepp: kulturhistorisk betydelse, kulturarvets betydelse och kulturvärde, samt begreppet cultural values, vilket kan översättas till kulturhistoriska värden.

I den svenska kontexten avser kulturvärde en sammanfattande beteckning av tre perspektiv; kulturhistoriska, estetiska och sociala värden. De tre perspektiven kan var för sig eller

tillsammans utgöra det som anses vara värdefullt i den fysiska miljön. Kulturvärden kan, men behöver inte, inrymma det kulturhistoriska perspektivet utan värdena kan även utgöras av de andra perspektiven var för sig eller gemensamt (Boverket, 2022). Kulturhistoriskt värde definieras av Riksantikvarieämbetet som följande "...avser de möjligheter materiella och immateriella företeelser kan ge vad gäller att inhämta och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang – samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider, inklusive de förhållanden som råder idag." (Génétay & Lindberg, 2014, s. 14).

1.6.2 Enkätstudiens bildmaterial

I det följande presenteras det bildmaterial som respondenterna fick bedöma i enkätstudien. Bildmaterialet består av en byggnad från 1920-talet och fem bilder på fönsterjämförelser.

Figur 1. Byggnad från 1920-talet.

Figur 2. I löptexten omnämns detta fönsterpar som "Fönster 1". Det vänstra är det äldre välbevarade fönstret hemmahörande på byggnaden från 1920-talet och det högra är ett nyproducerat fönster.

Figur 3. I löptexten omnämns detta fönsterpar som "Fönster 2". Det vänstra är det äldre välbevarade fönstret hemmahörande på byggnaden från 1920-talet och det högra är ett nyproducerat fönster.

Figur 4. I löptexten omnämns detta fönsterpar som "Fönster 3". Det vänstra är det äldre välbevarade fönstret hemmahörande på byggnaden från 1920-talet och det vänstra är ett nyproducerat fönster.

Figur 5. I löptexten omnämns detta fönsterpar som "Fönster 4". Det vänstra är det äldre välbevarade fönstret hemmahörande på byggnaden från 1920-talet och det högra är ett nyproducerat fönster.

Figur 6. I löptexten omnämns detta fönsterpar som "Fönster 5". Det vänstra är det äldre välbevarade fönstret hemmahörande på byggnaden från 1920-talet och det högra är ett nyproducerat fönster.

1.6.3 Enkätens bildmaterial: urval och hantering

Enkäten bestod av bilder på olika typer av fönster och en byggnad från 1920-talet. Bildmaterialet samlades in i tre svenska städer: Värnamo, Borås och Gislaved. Samtliga fönster, såväl originalfönster som fönsterbyten, i enkäten sitter på bebyggelse från 1920-talet. De fönster som jämförs med varandra i enkäten sitter på samma typ av bebyggelse med avseende på byggnadens ålder och arkitektoniska stil. Fasadmaterial, fönsteromfattningar och andra detaljer kan inverka störande för respondenterna varför försök har gjorts för att hålla bildmaterialet så neutralt som möjligt. Bilderna har efterbehandlats i bildredigeringsprogram, i ett försök att neutralisera skillnader i kulör och perspektiv. Allt bildmaterial fotades i liknande väderförhållande och allt bildmaterial presenterades som svartvita bilder. Vid urvalet av bildmaterial har hänsyn tagits till byggnadernas och fönstrens skick och enbart väl underhållna fönster och fasader har inkluderats eftersom tidigare forskning visat att underhållet är viktigt för att lekmän på så objektiva grunder som möjligt ska kunna bedöma byggnadsdetaljers värde (Coeterier, 2002).

Vid urvalet av byggnaden från 1920-talet i enkäten följdes samma principer om störande element, ålder och skick som vid urvalet av fönsterbilder. Valet utgick från Boverkets vägledning om vad som anses vara särskilt värdefull bebyggelse (Boverket, 2021a). För att en byggnad ska anses vara särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig ståndpunkt finns det flertalet kriterier att utgå från men gemensamt för all värdefull bebyggelse och byggnader är att dess värde ska vara så pass stort att det kan anses vara ett allmänt intresse (Boverket, 2021a). En enskild värdering behöver göras för varje byggnad och bebyggelseområde. Någon regelrätt värdering har inte gjorts i denna studie utan utgångspunkten har varit Boverkets generella skrivelse om värdering utifrån bebyggelsens ålder. En byggnads ålder i sig är inte ett argument för att en byggnad ska anses särskilt värdefull men om byggnaden är från innan 1920-talets bebyggelseexpansion samt är någorlunda välbevarad i sin karaktär bör den som huvudregel anses vara särskilt värdefull och argumentation krävs för att motivera varför den inte skulle vara särskilt värdefull. Anledningen till det är att bebyggelse från före 1920-talets bebyggelseexpansion utgör en mycket liten del av Sveriges byggnadsbestånd idag. Det föreligger en stor sannolikhet att de uppfyller övriga kriterier för att vara en värdefull byggnad samt att det finns få till sin karaktär någorlunda välbevarade byggnader kvar (Boverket, 2021a).

1.6.4 Urval av respondenter

Enkäten delades via sociala medier på internet i formen av ett webbformulär. Vad gäller urvalet av de respondenter som var lekmän fanns ingen styrning över vilka som besvarade enkäten. Det innebär att urvalet inte blev ett representativt stickprov av populationen. De som besvarade enkäten kan förväntas vara del av en allmänhet som är intresserad av äldre bebyggelse och fönster. För att kunna generalisera resultatet till populationen i sin helhet hade en kontrollgrupp som inte deltog i studien på eget initiativ behövts samt att urvalet från populationen hade behövt vara slumpmässigt (Patel & Davidson, 2019, s. 70).

Antalet lekmän som besvarade enkäten var 104. En jämförelse mellan lekmäns olika utbildningsnivåer och ålder gjordes för att synliggöra om det fanns skillnader inom gruppen lekmän. Gällande utbildningsnivån var en klar majoritet, 82,7 %, högt utbildade med universitets- eller högskoleexamina, 2,9 % hade en examen från folkhögskola, 9,6 % en examen från Gymnasium och 4,8 % svarade att de hade en annan typ av utbildning. Eftersom urvalet blev så homogent gällande utbildningsnivå minskade det möjligheterna till generalisering av studien. Vad gäller åldersfördelningen av lekmän i studien så var 30 % mellan 30 och 40 år, 25 % mellan 50 och 60 år, 18,3 % var mellan 40 och 50 år, 11,5 % var mellan 20 och 30 år, 9,6 % var mellan 60 och 70 år och 4,8 % var mellan 70 och 80 år. Spridningen av ålder var relativt jämn.

För att nå lekmännen skickades enkäten ut via egna sociala medier på Facebook och Instagram samt gruppen Byggnadsvårdsportalen på Facebook. Enkäten delades vidare 13 gånger av enskilda individer på Facebook. Fem av de som delade enkäten vidare var bekanta och övriga åtta var för författaren okända människor.

Antalet experter som besvarade enkäten var 29. För att nå experterna skickades enkäten till Bebyggelseantikvarieföreningen (BAF) på Facebook, vilket är en sluten grupp för yrkesverksamma bebyggelseantikvarier samt till samtliga byggnads-/bebyggelseantikvarier på samtliga 24 läns museer i Sverige.

1.6.5 Innehållsanalys

Ur det material som framkom genom enkätens öppna frågor gjordes en innehållsanalys. Allt material har loggförts och sorteras i olika kategorier i en tabell. För att undersöka vilka typer av karaktäristiska lekmän och experter uppmärksammade vid jämförelser av olika typer av fönster delades tabellen in efter de nyckelord som identifierades. Nyckelorden delades sedan in i kategorier som bestod av de vanligaste kategorier av beståndsdelar som härrör till fönster. Lekmännen och experterna identifierade samtliga kategorier var för sig och det blev totalt tio kategorier. Nyckelorden för de tio kategorierna sammanställdes i tabellen och förekomsten av varje nyckelord räknades, exempelvis; nyckelordet ”gammal” lades in under kategorin ålder osv. För att exemplifiera hur lekmän och experter talade om fönster har belysande citat tillfogats tabellen. Enkätens material har analyserats genom att dels kategorisera utsägelserna för att kunna göra gruppvisa jämförelser av uppfattningar, dels genom att analysera vad lekmän och experter säger om fönster och fönsterbyten samt hur det sägs.

Tabell 1: Innehållsanalys

Figur 7. Tabell över innehållsanalysen

Nyckelord som berör fönsterkaraktäristiska: gammalt, nytt, pivå, vipp, öppning, munblåst, valsat, floatglas, trä, aluminium, plast, tjocklek, klumpig, smal, höjd, bredd, djup, liv i fasaden, tvåluft, enluft, konstruktion, luffer, gångjärn, profiler, beslag, misslyckat, oäkta, fult, livlöst, plastigt, ointressant, dött, överansträngt, för perfekt, fina.			
GRUPP AV RESPONDENTER	ÅLDERSKATEGORI	UTBILDNINGSNIVÅ	
KATEGORIER	TILLHÖRANDE NYCKELORD	ANTAL FÖREKOMSTER	EXEMPLIFIERANDE CITAT

1.6.6 Diskursanalys

De öppna frågorna i enkäten genererade långa svar om vad lekmän och experter ansåg om olika typer av fönster. Genom att undersöka och tolka den empirin genom diskursanalys går det att finna mönster i hur lekmän och experter talar om fönster, vad de talar om och hur de upplever fönster. En diskursanalys undersöker olika sätt att uppfatta, förstå och beskriva verkligheten så som den uttrycks genom kommunikation och söker finna mönster i den undersökta kommunikationen (Patel & Davidson, 2019, s. 42).

I analysen framkom två kategorier av synsätt vilka tydligt präglade hur lekmän talade om fönster. Dels gav lekmän tre olika typer av estetiska värderingsomdömen; hantverksmässiga skillnader, känslomässiga utsägelser och deskriptiva utsägelser. Värderingar av ålder var ett synsätt som framhölls av både lekmän och experter.

1.6.7 Motiv till val av enkätstudie och källkritik

Enkätundersökning är ett effektivt och snabbt sätt att samla många människors åsikter (Patel & Davidson, 2019, s. 95). Eftersom studien undersökte utsagor från lekmän och antikvariska experter var det viktigt att få ett brett och stort urval av respondenter för att möjliggöra generalisering. En Google forms-enkät skickades ut via lämpliga grupper och egna kanaler på sociala medier, vilka redovisas i sin helhet i avsnitt: *1.6.4 Urval av respondenter*. Enkäten fanns tillgänglig i två dagar. 104 lekmän och 29 experter besvarade enkäten.

Enkäten bestod av en bildenkät, som på en gruppnivå är en reliabel metod för att värdera miljö då bildmaterial ger en rättvis bild av verkligheten (Coeterier, 1983; Hull & Stewart, 1992). Enkäten bestod av tre avsnitt: Allmän information, Skillnader mellan utformningen av fönster och Bedömning av olika typer av fönsterbyten. Den bestod av ett halvstrukturerat avsnitt med blandad grad av standardisering; hälften av frågorna hade fasta svarsalternativ och den andra hälften bestod av helt öppna frågor, och ett avsnitt med både hög grad av strukturering och standardisering; alla svarsalternativen var förbestämda. De frågorna med fasta svarsalternativ sökte finna olikheter mellan lekmän och experter och den del med öppna frågor sökte finna vad respondenter lägger märke till vid ett fönsterbyte och hur de talar om fönsterbyten. De två avsnitten kombinerades sedan i analysen för att ge en bredare bild av synen på fönsterbyten för lekmän och experter samt dem emellan. Enkäten var helt anonymiserad och uppgifter om namn och adress varken samlades in eller registrerades. Dels handlar det om att följa den forskningsetiska praxis vilken är framtagen av Vetenskapsrådet, dels var den anonymiserad eftersom detta kan motivera fler individer att delta (Patel & Davidson, 2019, s. 83ff.). Enkäten redovisas i sin helhet i bilaga 1.

Enkäten var utformad för att kunna utföra en kvalitativ analys av lekmäns och experters utsägelser. Eftersom enkäten varit frivillig går det att anta att de av lekmännen som redan är intresserade av ämnet i högre utsträckning svarar på enkäten. För att komplettera bilden med ett bredare underlag av lekmän och experters utsagor om värdering relateras enkätstudien till

flertalet andra studier, vilka presenteras i avsnitt 1.7 Tidigare forskning och som berör lekmäns och experters värderingar av bebyggd miljö för att ytterligare kunna ge möjlighet till en något bredare generalisering. Generalisering i kvalitativa studier är ofta problematiskt eftersom urvalet av deltagare sällan sker systematiskt och därför försvårar generaliserbarheten från ett stickprov till en större population. I stället ska generaliserbarheten i denna studie förstås i relation till liknande situationer eller kontexter (Patel & Davidsson, 2019, s. 137). Det undersökta fenomenet fönsterbyte på kulturhistorisk bebyggelse och de olika variationer och reaktioner som det fenomenet uppvisar ska ses i ljuset av den kontext i vilken det undersökts.

1.7 Teoretisk referensram

I följande avsnitt presenteras de perspektiv som ligger till grund för studiens teoretiska utgångspunkter. Den teoretiska utgångspunkten ger en bakgrundsbeskrivning till fältet kulturvård och en ingång till varför lekmännens syn på kulturarvet är viktig att undersöka och lyfta fram.

1.7.1 Värderingsteori inom kulturvård

Värderingsteori inom kulturvård handlar om hur urval och värdering av immateriellt och materiellt kulturarv utförs. Riksantikvarieämbetets utgångspunkt är att kulturarv är ett brett begrepp vilket utpekats genom att det är betydelsefullt för oss människor (Génetay & Lindberg, 2014, s. 12). För att en materiell eller immateriell företeelse ska anses ha ett värde måste den först ha genomgått en värdering. En värdering är en överenskommelse om vad som är av värde och vilka kriterier som använts vid värdering. En företeelses värde är relativt och tidsbundet och helt tillskrivet av oss människor (Génetay & Lindberg, 2014, s. 15). Riksantikvarieämbetets Plattform för Kulturhistorisk värdering och urval (Génetay & Lindberg, 2014) är en handbok vilken representerar ett samtida sätt att se på kulturarv men det är viktigt att komma ihåg att synen på kulturarvets värderings- och urvalsprocesser skiftar och har skiftat över tid. Ashworth (2011) beskriver hur synen på kulturvård har utvecklats under 1900-talet med utgångspunkt i tre paradig, vilka existerar samtidigt än idag: *preservation*, *conservation* och *heritage*.

Preservation innebär att fokus ligger på bevarandet av särskilt utpekade kulturhistoriskt värdefulla objekt, byggnader och monument. Utgångspunkten är att objekten, byggnaderna och monumenten ska bevaras så att de bibehåller sin autenticitet, vilket uppnås genom att låta byggnaden förbli orörd. *Preservation*-paradigmet var och är expertstyrt. I nästa paradig, *conservation*, flyttas fokus till att finna ett återanpassat bruk för bebyggelsen samt att se på hela bebyggelsemiljöer och inte enbart enskilda objekt. Inom detta paradig utökas aktörsrollerna även till planerare, beslutsfattare och politiker. Inom det sista paradigmet, *heritage*, ligger fokus på att bebyggelsen måste ha en mening för oss människor i samtiden och i det ligger också att användningen av bebyggelsen är central för bevarandet. Det förflutna blir en resurs som kan brukas för att generera värden i samtiden, vilket skiljer sig från tidigare paradig vilka framhöll

bevarandet av värden härrörande från det förflutna. De aktörer som står i centrum är dels brukarna, dels medborgarna.

Authorized heritage discourse (auktoriserad kulturarvsdiskurs) är ett begrepp som Smith (2006) myntat, som innebär att det finns ett officiellt vis att se på och förstå kulturarv. Detta synsätt understödjer expertkunskapen och premierar vissa sociala gruppers kulturarvsanspråk; medelklassen och övre medelklassen. Dessa anspråk lägger oftast fokus på materiella aspekter av kulturarvsobjektet och traditionella värden som ålder, estetik och storhet. Därmed förbises alternativa sätt att förstå sig på kulturarv. Det är visat i studier att det föreligger ett glapp mellan nationell och lokal förståelse av kulturarv, där den nationella och officiella kulturvården har ett synsätt med fokus på bevarandet i sig: ett officiellt vis att se på och förstå kulturarv (Mydland & Grahn, 2012). Den lokala förståelsen framhåller i stället att kulturarvet är en social process, där bevarandet i sig inte är det viktigaste utan snarare ett medel för andra värden och därmed alternativa sätt att förstå sig på kulturarv. I och med konventioner som Europeiska Landskapskonventionen och Farokonventionen pågår en omformulering av förståelsen för kulturarv. Flertalet aktörer lyfts fram för att få sin talan hörd angående värdefrågor och i och med detta framhålls sociala värden i en större uträkning, medan traditionella värden framhålls i mindre utsträckning. Det i sig är ett pågående skifte där den auktoriserade kulturarvsdiskursen börjar att förändras (Mydland & Grahn, 2012).

Precis som Ashworth (2011) beskrivit framhåller Wolfhechel Jensen (2012) hur kulturarvssektorn i Sverige förändrats under de sekel den funnits. Kulturarvsexpertens urval och värdering av kulturarv framhålls vara tätt sammanlänkat med hur statsmakten förändrats genom tiderna. Under de första sju decennierna av 1900-talet hade kulturarvsexperten både urval- och tolkningsföreträdare, men i och med 1970-talet och dess expansiva samhällsutveckling där stora delar av kulturarvet hotades utvecklades den svenska stadsplaneringen. Fysisk riksplanering var en långsiktig plan som lanserades för hållbar och inkluderande samhällsplanering. Medborgaren bjöds in i myndighetsarbete genom att aktivt kunna utöva inflytande på offentliga verksamheter. Detta skiftar samhällsplaneringens styrning och ansvaret för samhällsplaneringen vidgas från att enbart vara en statlig fråga till att även åligga medborgarna. Detta har möjliggjort en dialog mellan kulturarvsexperten och andra aktörer, vilket expanderat fältet för vem som värderar, vilka värden som framhålls och vilka urval av kulturarv som görs. Wolfhechel Jensen (2012) framhåller att de två olika sidorna – det allmänna och de enskilda parternas intressen – gör att diskussionen ofta blir polariserande i fråga om vem som ska ha rätt till tolkning och urval av kulturarv. Därför framhåller han att det är bättre att se på kulturarvsfältet som en allmänning vilken alla får ta del av om de vill. För att möjliggöra en väg framåt mellan de allmänna och enskilda intressena menar Wolfhechel Jensen (2012) att det krävs att vi uppmärksammar att lekmän och experter besitter olika kunskap, vilka är fullt kompatibla att fungera tillsammans. De olika kunskaperna och tolkningarna från lekmän och experter belyser olika värderingar och urval. Synen måste skifta från tolkningsföreträdare till tolkningsutrymme. Författaren sammanfattar detta förhållningssätt på följande vis "Utan intresse från medborgarnas sida har kulturarv ingen mening och utan experternas kunskap saknar det sammanhang!" (2012, s. 139).

I rapporten ”Kulturmiljöarbete och fysisk planering – roller och ansvar (Olsson m.fl. 2020, s. 6 ff.) framhålls att genom både lagstiftning och konventioner är kulturmiljön ett ansvar som åvilar oss alla. Historiskt har det dock varit det offentliga som haft ansvaret men under senare år har det skett en förskjutning där näringsliv och civilsamhälle har blivit aktörer med ansvar i samhället och detta har påverkat det offentliga arbetet. Medborgardialog ska genomföras i Sverige i och med att vi ratificerat den Europeiska Landskapskonventionen, i vilken det tydligt framgår att alla miljöer måste förhandlas om samt att det är allas ansvar (RAÄ, 2022). Farokonventionen tillsammans med Burra Charter framhåller vikten av att involvera lokalbefolkningen vid beslutstagande om kulturarvet. Liknande formuleringar ges i Kulturmiljölagens (1988:950, KML) portalparagraf 1 kap. 1 § som betonar att det är allas ansvar att vårda och skydda kulturmiljön, med den skillnaden mot Europeiska Landskapskonventionen att det är särskilt värdefulla miljöer, de officiella, som KML tar sikte på medan Landskapskonventionen omfattar även de inofficiella vardagsmiljöerna.

2 RESULTAT

De följande fyra avsnitten analyserar de resultat som framkom i enkätstudien gällande likheter och skillnader mellan lekmäns och experters uppfattningar och upplevelser av fönster, samt deras syn på fönsterbyten på kulturhistorisk bebyggelse.

2.1 Lekmäns och experters överensstämmande uppfattning om fönster och fönsterbyten

Lekmän och experter hade i stort överensstämmande uppfattningar om i princip alla fönsterjämförelser, fönsterbyten och de utsagelser de lämnade om fönstren i enkäten. De fönster där det överhuvudtaget gick att identifiera skillnader mellan lekmän och experter omnämns specifikt nedan. Övriga jämförda fönster och fönsterbyten renderade exakt samma svar från lekmännen och experterna.

Lekmän och experter hade ett mycket liknande språk för att tala om fönster. De både grupperna använde i stort ett rikt fackspråk för att omnämna fönstrens olika karaktäristika. Lekmännens språk visar att de har stor kännedom av hela det spektrum av karaktäristika som fönster besitter. Det var väntat att experter skulle ha ett korrekt fackspråk för att tala om fönstrens olika egenskaper medan det var oväntat att lekmännen talade på exakt samma vis.

Dessutom uppmärksammade både lekmän och experter samma kategorier i ungefär samma utsträckning. De vanligaste utsagorna för både experter och lekmän handlade om fönstrens proportioner, spröjsning och detaljer; beslag, kittfals, gångjärn, profiler och dropplister. Både lekmän och experter uppmärksammade kategorin ålder i väldigt liten utsträckning och placering i vägglivet minst antal gånger av alla kategorier.

Lekmän och experter omnämnde kategorin ålder flest gånger för ”Fönster 3” och ”Fönster 4”.

Figur 8. Till vänster det äldre välbevarade fönstret och till höger ett nyproducerat fönster. Omnämns som ”Fönster 3” i löptext.

Det intressanta med de utsagor som lämnades om ålder var att de ofta handlade om en insikt om att fönstret var uppenbart nytt. Alla fönster som jämfördes i enkäten var nya byten men enbart ”Fönster 3” och ”Fönster 4” påpekades vara sentida. Lekmän och experter ansåg att det var krysspröjsen på

”Fönster 3” som frammanade en känsla av att vara moderna och att de var främmande på äldre bebyggelse. ”Fönster 4” redogörs förs i nästa avsnitt.

En klar majoritet av lekmännen och experterna tyckte att det var oacceptabelt att byta ut det äldre välbevarade fönstret till något av de fem nyproducerade fönstren. Generellt korrelerar de två gruppernas acceptansnivåer för de olika typerna av fönsterbyten. Det finns en lite större spridning i lekmännens acceptans mellan de olika nyproducerade fönstertyperna vilket kan bero på att den gruppen av respondenter var klart större än expertgruppen. Ett av de potentiella fönsterbytena hade en något högre acceptans även om majoriteten av både lekmän och experter ansåg det vara mer oacceptabelt än acceptabelt. ”Fönster 4” hade en större spridning över skalan för acceptans, där lekmännen ansåg det vara lite mer acceptabelt att genomföra fönsterbytet. För experterna var det också det fönstret som nådde högst acceptansnivå även om deras nivå var något lägre än lekmännens.

Figur 9. Till vänster det äldre välbevarade fönstret och till höger ett nyproducerat fönster. Omnämns som ”Fönster 4” i löptext.

2.2 Jämförelse inom gruppen lekmän

En jämförelse mellan lekmäns olika utbildningsnivåer och ålder gjordes för att se om det fanns skillnader inom gruppen lekmän. Av deltagarna i studien hade över 80% en högskole- eller universitetsexamen. Mellan de olika utbildningsgrupperna påvisades inga större skillnader mellan acceptansen för de fem olika typerna av fönsterbyten. Utbildningsnivåerna följer det gängse mönstret för acceptans som hela gruppen av lekmän uppvisar; generellt tycker majoriteten att fönsterbyte är oacceptabelt med undantag för en något högre acceptans för ”Fönster 4”. Jämförelsen mellan utbildningsnivå haltar eftersom utbildningsnivåerna var

mycket ojämnt distribuerade mellan enkätdeltagarna och resultatet får därför tolkas med försiktighet. Vad gäller jämförelser mellan lekmännens ålder påvisades heller inga större skillnader mellan de olika åldersgrupperna vad gäller acceptansen för de fem olika fönsterbytena. Åldersspridningen i studien var förhållandevis jämn.

2.3 Skillnader i uppfattningen om fönster och fönsterbyten mellan lekmän och experter

Den största skillnaden mellan lekmän och experter var att experter omnämner glasytans storlek i mycket stor uträkning och för alla fem fönsterjämförelser. Glasytans storlek omnämndes enbart av enstaka lekmän. Glasytans storlek verkar inte vara något som lekmän generellt uppmärksammar i utformningen av fönster. Även om lekmän och experter hade samma kategorier för att tala om fönstrens olika egenskaper skiljde sig frekvensen åt i en kategori: estetik. Lekmän talade markant mer om estetik.

Upplevelsen av skillnader mellan de fem olika fönsterparen var i stort samstämmiga för lekmän och experter. Lekmän och experter graderade varje av de fem fönsterparen på nästan identiska vis. Det innebar att de både respondentgrupperna upplevde samma sorters skillnader och i samma utsträckning för samma fönster. Undantaget var ”Fönster 4” där majoriteten av lekmännen upplevde att det var mindre skillnader i utformningen mellan ”Fönster 4” och det äldre välbevarade fönstret. Majoriteten av experterna ansåg däremot att skillnaderna var märkbart synliga mellan ”Fönster 4” och det äldre välbevarade fönstret.

Det fönster som renderade mest spridda åsikter från lekmännen var ”Fönster 4”. På frågan om hur stor skillnad de upplevde mellan det äldre välbevarade fönstret och det nya fönstret var åsikterna spridda. Majoriteten ansåg att skillnaden i upplevelse av utformningen var liten. Det är dock viktigt att notera att en nästan lika stor andel också tyckte att de upplevda skillnaderna mellan fönstren var stora till medelstora. När det gällde acceptansen för ett fönsterbyte var ”Fönster 4” det fönster som var mest godtagbart även om en knapp majoritet ansåg att bytet inte var godtagbart. Inget annat fönster i studien hade en så stor och jämn spridning av svar på den fem-gradiga skalan i enkäten. De av lekmännens utsagor som var positiva till ett potentiellt fönsterbyte handlade i stor utsträckning om att fönstret hade en del störande detaljer men att det i det stora hela vad gäller hängning, material, lufter, proportioner och estetik upplevdes fönstren lika, trots att de uppenbart framhöll att det var tydligt att fönstret var nytt.

För det här specifikt undersökta fönstret: ”Fönster 4”, och den tillhörande 1920-tals byggnaden verkar det inte föreligga några hinder mellan att inse att ett fönster är nytt och att ändå anse det vara acceptabelt att genomföra bytet för en mindre andel av lekmännen. Varför acceptansen såg ut som den gör går inte att avgöra specifikt eftersom en sådan fråga aldrig ställdes till respondenterna. Däremot gav enkäten svar på vad respondenterna ansåg om utformningen. Angående utformningen av fönstren ansåg majoriteten att skillnaderna i utformningen var små och i utsagorna återkommer formuleringar om att fönstrets karaktäristika efterliknar det gamla tillräckligt väl för att ett byte skulle kunna accepteras. Experter hade också en spridning mellan

svaren men majoriteten tyckte att det var stor skillnad i upplevelsen av fönstrens utformning och majoriteten ansåg även att det var ett oacceptabelt byte. Av de fem olika utvärderade fönstren i studien var dock ”Fönster 4” även för experter det mest accepterade bytet. De skillnader som experter framhöll i större utsträckning än lekmän var skillnader i upplevelsen av glasningen, spröjsen och materialet. Det som verkar skilja lekmännens acceptans mot experternas acceptans verkar således ligga i detaljer som glasning, spröjs och materialval vilket inte verkar ha varit lika uppenbara karaktäristika att notera för lekmän.

2.4 Lekmäns estetiska värdeomdömen: här skiljer sig uppfattningarna mellan lekmän och experter mest

När lekmän ombads att beskriva de skillnader de upplevde mellan två olika fönster, uppgav lekmännen i mycket större utsträckning än experter skillnader i estetik. De fönster som jämfördes satt på jämförbara byggnader vad gäller arkitektonisk stil och byggår. Det ena fönstret i jämförelsen var ett äldre välbevarat fönster och det andra ett bytt fönster. I enkäten uppgavs ingen av den informationen om fönstren, i syfte att respondenterna i så liten utsträckning som möjligt skulle påverkas i sin bedömning. De estetiska värdeomdömen som lämnades av lekmännen gällde både positiva och negativa omdömen men majoriteten var klart negativa. Av de fem presenterade fönsterbytena lämnades estetiska värdeomdömen likvärdigt för alla förutom ”Fönster 4”. ”Fönster 4” hade färre estetiskt upplevda skillnader än de andra fönstren i undersökningen. De estetiska värdeomdömena kan delas in i tre kategorier: hantverkliga skillnader, känslomässiga utsägelser och rent deskriptiva utsägelser.

Den del av utsagorna som behandlade upplevelsen av de hantverksmässiga skillnaderna bestod främst av ord som massproduktion, maskintillverkning, lägre kvalitet på utseendet, fabrikskänsla, opassande nyproducerade, industriellt och fejk. De känslomässiga utsägelseorna var sällan kopplade till en beskriven materiell företeelse, utan de var i stället en beskrivning av hur respondenterna upplevde och kände inför de olika fönstren. De känslomässiga utsägelseorna lyftes fram med ord som: ser hemskt ut, förstör huset, styggelse, groteska, bedrövligt, ger mig kalla kårar, fruktansvärt fult, fult, ointressant, själlöst, dödar varje hus som tvingas ha sådana fönster, äckligt, sorgligt, dött, livlöst, synd att de inte renoverade de gamla. Den sista kategorin av estetiska värdeomdömen var rent deskriptiva och de var alltid kopplade till att beskriva en materiell företeelses estetik. Den rent deskriptiva kategorin hade fler positiva omdömen än de två tidigare även om de positiva omdömena även här var få till antalet. De positiva omdömena handlade till exempel om: en god kopia avseende proportioner, hängning och öppning, ser trevliga och mysiga ut, avvikande detaljer stör ändå inte. Övriga deskriptiva utsägelser i urval: vippfönster hör inte hemma på en gammal byggnad, dött/platt glas, fult med plåtlist, materialet ser plastigt ut, klumpigt med ful infattning och fula proportioner, ser billigt ut med påklistrad spröjs, proportionerna är förstörande för helhetsintrycket.

3 DISKUSSION OCH SLUTSATSER

I studien framkom att lekmän och experter identifierade samma tio kategorier av karaktäristika när de ombads beskriva de skillnader de såg mellan två olika fönster; ålder, hängning, glasning, material, proportioner, placering, lufter och indelning, spröjs, detaljer och estetik. Dessutom framhöll lekmän och experter genomgående i undersökningen samma sorters karaktäristika och beståndsdelar för samma typ av fönster. De båda grupperna använde sig dessutom av ett överensstämmande och gemensamt fackspråk vid omnämmandet av fönsters olika beståndsdelar och karaktäristika. Det finns således en god och överensstämmande kunskap om fönster hos både experter och lekmän.

3.1 Resultaten i förhållande till tidigare forskning

I studien framhölls kategorin estetik av lekmännen i större utsträckning än experter. Flertalet tidigare vetenskapliga studier framhåller att det finns en skillnad mellan lekmäns och experters värdering av kulturhistorisk bebyggelse (Coeterier, 2002; Sternudd, 2007; Yung & Chan, 2013). De skillnader som påvisats mellan lekmän och experter visar att lekmännen oftare framhåller immateriella värden: platsens själ och den upplevelse som historiska miljöer påbjuder, samt estetiska värden. Estetiken behöver inte vara sammanlänkad med hur ursprunglig bebyggelsen är (Coeterier, 2002; Isaacs, 2000; Nasas, 1999; Yung & Chan, 2013). Studiens resultat lierar sig med den tidigare forskningen på så sätt att lekmän talade betydligt mer om estetiska värden än experterna. Dessutom framhöll lekmännen i mycket stor utsträckning estetiska värdeomdömen som bland annat utgick från deras känslomässiga upplevelse vid betraktandet av de olika fönstren. Lekmän var dessutom mer positivt inställda till ”Fönster 4” vilket de uppfattade som mest likt det äldre välbevarade fönstret och även om de framhöll att de insåg att fönstret var nytt så var det ändå för en del av lekmännen ett acceptabelt byte. I Olsson-Jonssons (1988) studie av lekmäns upplevelse av fönsterbyten var resultatet detsamma: ett fönsterbyte behöver inte nödvändigtvis vara negativt om den ändring som görs inte är alltför stor med hänsyn till byggnadens ursprungliga karaktär. Huruvida byggnadsdelar var av original eller nya kopior var inte heller viktigt för lekmäns känslomässiga upplevelse (Sunikka-Blank & Galvin, 2016) och den korrelationen återfinns för en del av lekmännen i denna studie, men inte för experterna.

Vid jämförelsen av lekmäns och experters acceptans inför ett fönsterbyte med något av de fem presenterade fönstren i undersökningen framkom att en klar majoritet av både lekmännen och experterna ansåg att fönsterbyten generellt var oacceptabelt. De två gruppernas acceptansnivåer för de olika typerna av fönsterbyten korrelerar generellt, med undantag för ”Fönster 4” vilket renderar en högre acceptansnivå hos lekmännen. I andra studier framkommer ett annat resultat vad gäller lekmäns acceptans inför fönsterbyten än det som görs gällande i denna studie. I de studierna framhölls lekmännens acceptans inför fönsterbyten till liknande kopior med dubbelglas på kulturhistorisk värdefull bebyggelse vara stor: mellan 50–70% acceptans (Anderson & Robinson, 2011; Okutan m.fl., 2018). Studierna utgår från ett energibesparande

perspektiv vilket ställer två intressen mot varandra; bevarandet av kulturvärden och hushållning med energi. I denna studie uppställs inte några motstående intressen, vilket hade kunnat påverka resultatet annorlunda eftersom det kan hållas för möjligt att lekmän värderar ett intresse av värmehushållning högre än bevarandet av fönster. I tidigare studier där experter varit undersökningspersoner visade det sig att det fanns en negativ korrelation mellan energibesparande åtgärder och bevarande av kulturvärden (Okutan m.fl., 2018). För att lekmän skulle bevara originaldetaljer vid energibesparande åtgärder krävdes det att de var både estetiska och funktionella (Sunikka-Blank & Galvin, 2016). Det är möjligt att lekmännens högre acceptans för ”Fönster 4” i förevarande studie berodde på att det ansågs vara en tillräckligt god kopia i kombination med att det också skulle kunna uppfattas som mer funktionellt eftersom det är nytt. Liknande resultat framkom för den äldre åldersgruppen i tidigare studier (Olsson-Jonsson, 1988).

I flertalet andra studier är det visat att det inte har någon inverkan för lekmäns uppskattning och upplevelse av bebyggelsen och byggnadsdetaljer om det är verkligt gammalt eller nytillverkat (Nasas, 1999; Sunikka-Blank & Galvin, 2016). Det är möjligt att detsamma gäller för en del av lekmännen i den här studien – i alla fall för det fönster som ansågs vara mest acceptabelt att byta till eftersom det bedömdes vara en bättre kopia. Det är dock viktigt att notera att majoriteten av lekmännen ändå tyckte att fönsterbyten i stort var oacceptabelt på den undersökta 1920-talsbyggnaden oavsett fönsterbytets utformning. Den stora mängd negativa känslomässiga utsägelser från lekmännen visar en tendens av att vara missnöjda med hur det byggda kulturarvet hanterats och förändrats i och med olika typer av fönsterbyten. Den undersökta gruppen markerar tydligt med sina uttalanden att fönster inte värnas om på ett tillfredställande vis. De känslomässiga värdeomdömena visar att fönster och fönsterbyten är ett känsligt ämne och det rör upp starka känslor hos lekmännen.

Lekmäns utbildningsnivå har i tidigare studier kunnat kopplas samman med deras benägenhet att bevara kulturvärden; ju högre utbildning lekmännen hade desto mer benägna var de att värna och bevara kulturvärden (Coeterier, 1983; Sunikka-Blank & Galvin, 2016). I denna studie var majoriteten av lekmännen högutbildade och studien visar samstämmiga resultat med tidigare studier med avseende på lekmännens utbildningsnivå: majoriteten av lekmännen var avigt inställda till att utföra något som helst fönsterbyte på den välbevarade byggnaden från 1920-talet. Även om det inte gick att se meningsskiljaktigheter mellan hur lekmän med lägre utbildningsnivå upplevde skillnader i utformningen mellan fönstren och deras acceptans inför fönsterbyten i förhållande till lekmännen med högre utbildningsnivå, så var gruppen med lägre utbildningsnivå för liten för att dra generella slutsatser ifrån. Urvalet av olika utbildningsnivåer hade behövt vara bredare för att bli representativt och därmed kunna generalisera resultaten till populationen i sin helhet. För den här studien speglar resultaten i alla delar den grupp av lekmän som är högutbildade. Det är viktigt att notera att de lekmän som deltog i studien sannolikt representerar en allmänhet som har ett eget intresse av fönster och äldre bebyggelse. Detta kan ha en påverkan på deras kunskapsnivåer om fönster och deras inställning till fönsterbyten och således påverka studiens resultat. Ett bredare representativt urval av populationen hade möjligtvis kunnat ge ett annat resultat.

Sammanfattningsvis använder högutbildade lekmän sig av samma fackspråk som experter, de ser samma skillnader mellan fönster som experter och dessutom värderar de i stort fönsterbyten på samma sätt som experter.

3.2 Att hantera lekmäns kunskaper i bevarandeprocesser

Kulturarvet är allas gemensamma att ta ansvar för. Detta motiveras av att samtida kulturvårdsteori framhåller att kulturarvet inte har några inneboende värden i sig utan att det är vi människor som tillskriver värde och därigenom får kulturarvet en mening för oss i samtiden (Ashworth, 2011). Det är viktigt att lekmännen får sin röst hörd eftersom deras värderingar inte nödvändigtvis blir representerade av experterna. Genom att inte synliggöra en bredare grupp av medborgare får experten tolkningsföreträde. Den sociala grupp i samhället som får sina anspråk på kulturarvet synliggjorda är i dagsläget medelklassen och den övre medelklassen samt högutbildade. De grupperna har ett större fokus på materiella aspekter av kulturarv, i synnerhet på traditionella värden, och därmed synliggörs inte alternativa sätt att se på kulturarv (Smith, 2006). Det är visat att en bredare grupp av medborgare upplever att de är berörda av det byggda kulturarvet men att deras värderingar inte blir synliggjorda (Olsson, 2003). Det beror dels på att kulturvården inte har metoder för att hantera medborgardialog, dels på att de planeringsprocesser vari medborgardialog ingår ändå inte har fungerande metoder för att nå fram till en bredare grupp av medborgare (Olsson, 2003).

Urvalet av respondenter i den här studien speglar rådande situation vid bevarandeprocesser: majoriteten av respondenter var högutbildade och det är deras röst som resultaten speglar. Urvalet styrdes inte i studien utan den distribuerades via internet och de som var intresserade deltog av fri vilja. Det är tydligt att det hade behövts andra metoder och kanaler för att nå en bredare population. Svårigheter med att synliggöra en bred bild av medborgares åsikter kvarstår därmed. Studien tydliggör, om än enbart för den representerade urvalsgruppen, att det är viktigt att förstå att lekmän har en röst, att de är engagerade inför den kulturhistoriska bebyggelsen och att de besitter mycket kunskap. I förhållande till den undersökta gruppen synes därför domstolens uttalande i MÖD 2019:25 om vad gemene man uppfattar inte vara korrekt. Det har i förevarande studie blivit tydligt att gemene man, vilken utifrån ovan nämnda urvalsgrupp representeras i studien, identifierar lika stora skillnader vid fönsterbyten som experter. De har inte, som domen antyder, en mindre benägenhet att se skillnader på en förändrad fasad med särskilt fokus på när ett fönsterbyte skett. Lekmännen ser och påpekar skillnader i en förvånansvärd detaljeringsgrad med samma fackspråk som experter. Vad gäller acceptansen inför fönsterbyten på kulturhistorisk bebyggelse var majoriteten av lekmännen klart negativt inställda till alla typer av presenterade fönsterbyten.

3.3 Resultatens räckvidd och generalisering

Det är av vikt att notera, som ovan nämnt, att resultaten gäller för lekmän med högskole- eller universitetsexamina. Det är möjligt att resultaten har en vidare räckvidd gällande populationen men det är inte möjligt att uttala sig om utifrån den här studien. Den forskning som undersökt

lekmän och deras syn på fönster och fönsterbyten på kulturhistorisk bebyggelse ger en kompletterande bild av lekmäns ståndpunkt. Den framhåller en mycket större acceptans inför fönsterbyten på kulturhistorisk bebyggelse så länge fönstren är goda kopior (Anderson & Robinson, 2011; Okutan m.fl., 2018). Undantag för acceptansen inför ett fönsterbyte gäller om bebyggelsen är särskilt kulturhistoriskt värdefull eller om det innebär byte av munblåst fönsterglas (Anderson & Robinson, 2011). Det är viktigt att ta i beaktning att studier om lekmäns acceptans främst är utförda i andra länder och att det kan finnas faktorer som kan påverka huruvida de är generaliserbara till en svensk kontext. Den studie som utfördes i Sverige ger för handen att lekmän inte nödvändigtvis behövde uppleva att ett fönsterbyte var negativt så länge ändringen inte var alltför stor och hänsyn hade tagits till byggnadens ursprungliga karaktär (Olsson-Jonsson, 1988). Studien i fråga fann även skillnader mellan yngre och äldre deltagare men det gjordes ingen jämförelse mellan utbildningsnivåer varför det inte går att generalisera utifrån det. Resultaten gällande ålder gav för handen att äldre hade större acceptans inför ett fönsterbyte än yngre deltagare i studien (Olsson-Jonsson, 1988). Resultat gällande ålder på respondenterna och acceptans inför fönsterbyte har inte kunnat påvisas i denna studie; i stället var acceptansen lika för alla ålderskategorier. Det är möjligt att utbildningsnivån spelar in. Den tidigare svenska studien är flera decennier gammal och det är möjligt att lekmäns uppfattningar och kunskapsnivå inför fönster och fönsterbyten förändrats med tiden.

Förevarande studie undersökte fönster på bebyggelse från 1920-talet, det är möjligt att resultaten även är giltiga för andra närliggande årtionden. Vidare studier av större urvalsgrupper och fler undersökta årtionden vore i framtiden önskvärt.

4 SAMMANFATTNING

Fönster och dess fönsterglas är av betydande vikt för byggnaders karaktär och kulturvärde. Byggnaders egenskaper och karaktärsdrag, vilka är bärare av kulturvärden skyddas i vår lagstiftning genom varsamhetskravet och förvanskningförbudet. Ursprungliga fönster utpekas dessutom särskilt i de allmänna råden i Boverkets byggregler som skyddsvärda vid energieffektiviseringsåtgärder eftersom de är av stor betydelse för byggnaders kulturvärden och för hur byggnaderna upplevs. Ursprungliga fönster bör enbart bytas om de i alla avseenden beträffande material, indelning, profilering och proportioner är väl anpassade till byggnadens karaktär och om de är bärare av betydande kulturvärden bör de inte bytas alls. Detta till trots är fönster den byggnadsdetalj på kulturhistorisk bebyggelse som löper störst risk att bytas ut. Som jämförelse bevaras och repareras byggnadsdetaljer i trä, metall och sten i mycket större utsträckning än fönster och fönsterglas. Vid energieffektiviseringsåtgärder är fönster oftast den byggnadsdetalj som blir åtgärdad först och byts till nya fönster. Även om Boverkets byggregler föreskriver att ett fönsterbyte i alla avseenden beträffande material, indelning, profilering och proportioner ska vara väl anpassade till byggnadens karaktär är det visat att fönsterbyten oftast får ett annat utseende med avseende på i princip allt; hängning, kulör, material, proportioner, stil, placering i fasadlivet, detaljer och profilering.

I en dom refererat i MÖD 2019:25 konstaterade Mark- och miljööverdomstolen att gemene man uppfattar ett fönsterbyte på ett annat vis än experter. Domstolen framförde ett argument om att ändringen ska vara synlig för gemene man och bedömningen ska göras utifrån hur byggnaden upplevs i sitt sammanhang. Detta är ett avsteg från såväl gällande praxis som förarbeten och lagtext vad gäller när bygglov krävs och hur den bedömningen ska göras. Studiens syfte utgår därmed utifrån domen och undersöker de skillnader och likheter mellan lekmän och antikvariska experters upplevelser och uppfattningar av en bebyggelsekaraktär som blivit förändrad med särskilt fokus på intryck efter fönsterbyten.

Den teoretiska utgångspunkten i studien har varit samtida värderingsteori inom kulturvård. Det innebär att urval och värdering av kulturarv är en gemensam praktik och kulturvärden är föränderliga över tid och beror på sin kontext och vem det är som värderar en miljö: de är en social konstruktion. För att nå bortom den traditionella och expertstyrda värderingen är det av vikt att berörd allmänhet får ge sina perspektiv på värdering och urval.

Studien utgår från en bildenkät vilken distribuerades både till lekmän och antikvariska experter. Bildenkätens empiri kompletteras av tidigare forskning inom området för att möjliggöra en vidare generalisering. Bildenkäten sökte svar på hur stora skillnader lekmän och experter såg mellan olika typer av fönster på bebyggelse från 1920-talet. Särskilt fokuserades på hur lekmän och experter talar om fönster; vad de ser; vad de uppmärksammar och inte uppmärksammar; vad de tycker och vilket språk de använder när de talar om fönster; samt vad de tyckte om fönsterbyten på kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Det empiriska materialet analyserades sedan genom en innehålls- och diskursanalys för att synliggöra och finna en tematik i vad lekmän och experter ansåg och synliggjorde gällande fönster och fönsterbyten.

Resultatet av studien ger för handen att majoriteten av de undersökta lekmännen och experterna hade överensstämmande uppfattningar om i princip alla enkätens fönsterjämförelser, fönsterbyten och i de utsägelser de lämnade om fönstren. Lekmän och experter använder sig av samma fackspråk, de ser lika stora skillnader mellan fönster och majoriteten var negativt inställda till de undersökta fönsterbytena. Ett fönsterbyte renderade för lekmännen mer spridd acceptans med motiveringen att det ansågs vara en relativt god kopia. Den största skillnaden mellan lekmän och experter bestod av det faktum att lekmän lämnade estetiska värdeomdömen gällande fönster och fönsterbyten i långt större utsträckning än experter. Experter var något mer detaljorienterade gällande fönsterglas och dess storlek.

Studien synliggör de problem som existerar och är väl kända vid hanterandet av lekmäns kunskaper i bevarandeprocesser; de lekmän som synliggörs är högutbildade och delar en traditionell syn på kulturarvet. Studien tydliggör likväl att det är viktigt att förstå att lekmän har en talan, att de är engagerade inför vårt gemensamma kulturarv och att de besitter mycket kunskap. Lekmännen uppvisar en känslomässig värdering inför hanterandet av fönster och fönsterbyten med en stark betoning på att vara trötta på vad de anser vara ett slarvigt hanterande av vår gemensamma bebyggda miljö. Gällande det uttalande som MÖD fällde i den aktuella domen angående vad gemene man uppfattar vid förändring i en fasad med särskilt fokus på fönsterbyten gör studien gällande att det uttalandet inte stämmer med den undersökta gruppens utsägelser. Lekmän har inte som domen antyder en mindre benägenhet att uppfatta skillnader än experter. Lekmännen uppfattar skillnader på en oerhörd detaljeringsgrad med samma fackspråk som experter.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Tryckta källor och litteratur

Offentligt tryck

Council of Europe. *Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*. (2005). (cit. Farokonventionen).

Prop. 2016/17:151. Fler steg för en effektivare plan- och bygglag.

Litteratur

- Anderson, W. & Robinson, J. (2011). Warmer Bath. *A guide to improving the energy efficiency of traditional homes in the city of Bath*. Bath Preservation Trust and the Centre for Sustainable Energy.
- Ascione, F., Bianco, N., De Masi, R. F., de' Rossi, F., & Vanoli, G. P. (2015). Energy retrofit of an educational building in the ancient center of Benevento. Feasibility study of energy savings and respect of the historical value. *Energy and Buildings*, 95, 172–183. <https://doi.org/10.1016/j.enbuild.2014.10.072>
- Ashworth. (2011). Preservation, Conservation and Heritage: Approaches to the Past in the Present through the Built Environment. *Asian Anthropology*, 10(1), 1–18. <https://doi.org/10.1080/1683478X.2011.10552601>
- Coeterier, J. F. (2002). Lay people's evaluation of historic sites. *Landscape and Urban Planning*, 59(2), 111–123. [https://doi.org/10.1016/S0169-2046\(02\)00007-5](https://doi.org/10.1016/S0169-2046(02)00007-5)
- Dungworth, D. (2011). The Value of Historic Window Glass. *The historic environment*, 2(1), 21–48. <https://doi-org.ezproxy.ub.gu.se/10.1179/175675011X12943261434567>
- Eriksson, P., Hermann, C., Hrabovszky-Horváth, S., & Rodwell, D. (2014). EFFESUS Methodology for Assessing the Impacts of Energy-Related Retrofit Measures on Heritage Significance. *The Historic Environment: Policy & Practice*, 5(2), 132–149. <https://doi.org/10.1179/1756750514Z.00000000054>
- Fouseki, K., & Cassar, M. (2014). Energy Efficiency in Heritage Buildings—Future Challenges and Research Needs. *The Historic Environment: Policy & Practice*, 5(2), 95–100. <https://doi.org/10.1179/1756750514Z.00000000058>
- Héberlé, E., Borderon, J., & Burgholzer, J. (2019). Guidance for Finding a Sustainable Balance between Energy Savings and Heritage Preservation When Retrofitting Heritage Buildings. *Restoration of Buildings and Monuments : An International Journal = Bauinstandsetzen Und Baudenkmalpflege : Eine Internationale Zeitschrift*. <https://doi.org/10.1515/rbm-2017-0007>
- Hidemark, O. (1991). *Det handlar om materialresurserna* (Kulturmiljövård nummer 1/1991). Riksantikvarieämbetet. <https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1701590&dswid=5637>

- Hull, R. B. & Stewart, W.P. (1992). Validity of photo-based scenic beauty. *Journal of Environmental Psychology*, 12(2), 101-114. [https://doi-org.ezproxy.ub.gu.se/10.1016/S0272-4944\(05\)80063-5](https://doi-org.ezproxy.ub.gu.se/10.1016/S0272-4944(05)80063-5)
- ICOMOS. (2013). *The Burra Charter. The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance. Svensk översättning*. Australia ICOMOS Incorporated.
- Isaacs, R. (2000). The Urban Picturesque: An Aesthetic Experience of Urban Pedestrian Places. *Journal of urban design*, 5(2), 145-180. <https://doi-org.ezproxy.ub.gu.se/10.1080/713683961>
- Kalman, H. (2014). *Heritage Planning Principles and Process*. Taylor and Francis. <http://ezproxy.ub.gu.se/login?url=http://GU.ebib.com/patron/FullRecord.aspx?p=1829325>
- Lalander-Malmsten, E. (2021). *Fönster öppnar upp för hållbarhetsmål i konflikt? Fönster, energieffektivisering och bevarande av kulturvärden i plan- och bygglagen*. (REKO). Juridiska institutionen, Stockholms universitet.
- Muñoz Viñas, S. (2005). *Contemporary theory of conservation*. Elsevier Butterworth-Heinemann.
- Mydland, L. & Grahn, W. (2012) Identifying heritage values in local communities. *International Journal of Heritage Studies*, 18(6), 564-587. <https://doi-org.ezproxy.ub.gu.se/10.1080/13527258.2011.619554>
- Nair, G., Verde, L. & Olofsson, T. (2022). A Review on Technical Challenges and Possibilities on Energy Efficient Retrofit Measures in Heritage Buildings. *Energies*, 15(20), 7472. <https://doi.org/10.3390/en15207472>
- Nasar, J. L. (1999). Community image influences preferences. *Grounds Maintenance*, 34(2). Penton Media, Inc.
- Okutan, R. S., Kershaw, T. & Coley, D. (2018). A socio-mathematical approach to exploring conflicts between energy retrofit and perceived heritage character. *Building and environment*, 138, 11-20. <https://doi-org.ezproxy.ub.gu.se/10.1016/j.buildenv.2018.03.045>
- Olsson-Jonsson, A. (1988). *Förbättring av fönsters värmeisolering samt upplevelse av fönsterbyten* (Rapport R40:1988). Byggforskningsrådet. Lunds tekniska högskola, Lunds universitet. <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/46642>
- Patel, R., & Davidson, B. (2019). *Forskningsmetodikens grunder: Att planera, genomföra och rapportera en undersökning* (Femte upplagan). Lund: Studentlitteratur.
- Pendlebury, J. & Townshend, T. (1999). The Conservation of Historic Areas and Public Participation. *Journal of architectural conservation*, 5(2), 72-87. <https://doi-org.ezproxy.ub.gu.se/10.1080/13556207.1999.10785244>
- Phipps, C., Forster, & Kennedy, C J. (2020). Rates of Window Glass Replacement in Historic Buildings: A Bespoke Computational Analysis Approach for Scottish Planning Authorities Listed Building Consent Data. *The historic environment*, 11(1), 76-90. <https://doi-org.ezproxy.ub.gu.se/10.1080/17567505.2020.1709282>
- Smith, L. (2006). *The uses of heritage*. Routledge, Taylor & Francis Group.

- Stephenson, J. (2008). The Cultural Values Model: An integrated approach to values in landscapes. *Landscape and Urban Planning*, 84(2), 127–139. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2007.07.003>
- Sternudd, C. (2007). *Bilder av småstaden: Om estetisk värdering av en stadstyp*. [Doktorsavhandling, Lunds universitet]. <https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/5568124/27111.pdf>
- Ståhl, F., Lundh, M., & Ylmén, P. (2011). *Hållbar och varsam renovering och energieffektivisering av kulturhistoriskt värdefulla byggnader—En förstudie* (SP Rapport 2011:48). SP Sveriges Tekniska Forskningsinstitut.
- Sunikka-Blank, M., & Galvin, R. (2016). Irrational homeowners? How aesthetics and heritage values influence thermal retrofit decisions in the United Kingdom. *Energy Research & Social Science*, 11, 97–108. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2015.09.004>
- Swedish Standards Institute. (2019). *Bevarande av kulturarv – Generella termer och definitioner* (SS-EN 15898:2019). Svenska Institutet för Standarder. <https://www.sis.se/api/document/get/80029091>
- Wolfhechel Jensen, O. (2012). Kulturarv och värden – expertis och demokrati. I C. Fredengren, O. Wolfhechel Jensen & Å. Wall (Red.), *I valet och kvalet. Grundläggande frågor om värdering och urval av kulturarv* (s. 119–150). Riksantikvarieämbetet.
- Yung, E. H., & Chan, E. H. (2013). Evaluation for the conservation of historic buildings: Differences between the laymen, professionals and policy makers. *Facilities (Bradford, West Yorkshire, England)*, 31(11–12), 542–564. <https://doi.org/10.1108/F-03-2012-0023>
- Åberg, E. (2020). *Byggnadsvård: hur du får tid, råd och kraft att restaurera ditt hem*. Norstedts.

Elektroniska källor

- Boverket. (2021, 21 april). Varsamhetskravet. <https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/teman/kulturvarden/kulturvarden-i-plan---och-bygglagen/krav-pa-byggnadsverk-och-tomter/varsamhetskravet/> (cit. Boverket, 2021).
- Boverket. (2021, 21 april). Förvanskningsförbudet. <https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/teman/kulturvarden/kulturvarden-i-plan---och-bygglagen/krav-pa-byggnadsverk-och-tomter/forvanskningsforbudet/> (cit. Boverket, 2021a).
- Boverket. (2022, 20 april). Vad är kulturvärde? <https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/teman/kulturvarden/kulturvarden-i-teori-och-praktik/vad-ar-kulturvarden/> (cit. Boverket, 2022).
- Génetay, C., & Lindberg, U. (2014). Plattform Kulturhistorisk värdering och urval [Elektronisk resurs] grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet. Riksantikvarieämbetet. <http://kulturarvsdata.se/raa/samla/html/8235>

Riksantikvarieämbetet. (2022, 7 juni). Europeiska landskapskonventionen (ELC).
<https://www.raa.se/samhallsutveckling/internationellt-arbete-och-eusamarbete/euoparadet/europeiska-landskapskonventionen/> (cit. RAÄ 2022).

Statistiska Centralbyrån. (2023, 19 april). Nästan 5,2 miljoner bostäder i landet.
<https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/boende-byggande-och-bebyggelse/bostadsbyggande-och-ombyggnad/bostadsbestand/pong/statistiknyhet/bostadsbestandet-31-december-2022/> (cit. SCB, 2023).

FIGURFÖRTECKNING

Figur 1. Fotografi och fotomontage av ”Fönster 1”. Foto: Rebecca Curling (14 april 2023).

Figur 2. Fotografi och fotomontage av ”Fönster 2”. Foto: Rebecca Curling (14 april 2023)

Figur 3. Fotografi och fotomontage av ”Fönster 3”. Foto: Rebecca Curling (13 april 2023).

Figur. 4. Fotografi och fotomontage av ”Fönster 4”. Foto: Rebecca Curling (13 april 2023)

Figur 5. Fotografi och fotomontage av ”Fönster 5”. Foto: Rebecca Curling (14 april 2023)

Figur 6. Fotografi och fotomontage av ”Fönster 6”. Foto: Rebecca Curling (14 april 2023)

Figur 7. Tabell över innehållsanalys. Tabell: Rebecca Curling

Figur 8. Fotografi och fotomontage av ”Fönster 3”. Foto: Rebecca Curling (13 april 2023)

Figur 9. Fotografi och fotomontage av ”Fönster 4”. Foto: Rebecca Curling (13 april 2023)

BILAGOR

Bilaga 1: Enkätformulär

Enkät: Din syn på fönsterbyten

Hej!

Följande enkät kommer ligga till grund för min kandidatuppsats inom ramen för Bebyggelseantikvariska programmet vid Göteborgs universitet. Avsikten med undersökningen är att ta reda på hur allmänheten och yrkesarbetande inom fältet för kulturvård ser på fönsterbyten på bebyggelse uppförd under 1920-talet. Jag vill veta vad det är som allmänheten tycker om, vad de är likgiltiga inför och om det finns delar som flertalet ogillar.

Enkäten är helt **anonymiserad**. Inga uppgifter om namn eller adress kommer varken att samlas in eller registreras.

Tidsåtgången för att besvara enkäten är ca 10 minuter.

Enkätfrågorna kan uppfattas som repetitiva och uppenbara, de är kodade efter tidigare forskning, för att kunna göra relevanta jämförelser.

Tack för Din medverkan!
Rebecca Curling, student.
Susanne Fredholm, handledare.

INSTRUKTIONER

Enkäten består av tre avsnitt. Det första avsnittet handlar om allmän information. I det andra avsnittet ska du bedöma hur lika eller olika utformningen på två fönster är. I det tredje avsnittet ska du bedöma hur pass acceptabelt olika typer av fönsterbyten är på en byggnad från 1920-talet.

I andra avsnittet ombeds Du att beskriva de skillnader du ser mellan två olika fönstertyper. Denna fråga kommer återkomma för varje fönster.

Avsnitt 1. Allmän information

Är Du *

- Man
- Kvinna
- Icke-binär
- Vill beskriva själv
- Vill ej uppge

Hur gammal är du? *

- 15-20
- 20-30
- 30-40
- 40-50
- 50-60
- 60-70
- 70-80
- 80+

Vilken är din högsta utbildning? *

- Grundskola
- Gymnasium
- Folkhögskola
- Högskola/universitet
- Annat

Arbetar du inom fältet för kulturvård? Exempelvis som bebyggelseantikvarie/byggnadsantikvarie eller liknande.

- Ja
- Nej

Avsnitt 2. Skillnader mellan utformningen av fönster

I följande avsnitt är din uppgift att bedöma hur lika eller olika Du upplever att två typer av fönster är, samt att beskriva de eventuella skillnader Du observerat mellan utformningen av de presenterade fönstren.

1. Hur stor skillnad upplever Du att det är mellan utformningen av följande två fönster? *

1 2 3 4 5

Ingen skillnad Stor skillnad

1.1 Beskriv de skillnader Du observerade i utformningen av följande två fönster: *

.....

.....

2. Hur stor skillnad upplever Du att det är mellan utformningen av följande två fönster? *

1 2 3 4 5

Ingen skillnad Stor skillnad

2.1 Beskriv de skillnader Du observerade i utformningen av följande två fönster: *

.....

.....

3. Hur stor skillnad upplever Du att det är mellan utformningen av följande två fönster? *

Ingen skillnad 1 2 3 4 5 Stor skillnad

3.1 Beskriv de skillnader Du observerade i utformningen av följande två fönster: *

4. Hur stor skillnad upplever Du att det är mellan utformningen av följande två fönster? *

Ingen skillnad 1 2 3 4 5 Stor skillnad

4.1 Beskriv de skillnader Du observerade i utformningen av följande två fönster: *

.....

.....

5. Hur stor skillnad upplever Du att det är mellan utformningen av följande två fönster? *

Ingen skillnad 1 2 3 4 5 Stor skillnad

5.1 Beskriv de skillnader Du observerade i utformningen av följande två fönster: *

.....

.....

Avsnitt 3. Bedömning av olika typer av fönsterbyten

I följande avsnitt är Din uppgift att bedöma vad Du tycker är ett acceptabelt fönsterbyte på en utvald byggnad från 1920-talet.

Byggnaden på bilden är från 1920-talet. Du ska föreställa dig att huset ska genomgå ett fönsterbyte. Din uppgift är att bedöma hur acceptabla Du tycker att olika typer av fönsterbyten är på denna specifika byggnad. I det följande avsnittet är samtliga bilder till vänster en in-zoomad bild av de nuvarande fönstren på den undersökta byggnaden från 1920-talet.

1. Hur acceptabelt tycker Du att det vore att byta det vänstra fönstret i bild till det högra fönstret i bild, med hänsyn till byggnadens stil? *

1 2 3 4 5

Oacceptabelt Mycket acceptabelt

2. Hur acceptabelt tycker Du att det vore att byta det vänstra fönstret i bild till det högra fönstret i bild, med hänsyn till byggnadens stil? *

1 2 3 4 5

Oacceptabelt Mycket acceptabelt

3. Hur acceptabelt tycker Du att det vore att byta det vänstra fönstret i bild till det högra fönstret i bild, med hänsyn till byggnadens stil? *

1 2 3 4 5

Oacceptabelt Mycket acceptabelt

4. Hur acceptabelt tycker Du att det vore att byta det vänstra fönstret i bild till det högra fönstret i bild, med hänsyn till byggnadens stil? *

1 2 3 4 5

Oacceptabelt Mycket acceptabelt

5. Hur acceptabelt tycker Du att det vore att byta det vänstra fönstret i bild till det högra fönstret i bild, med hänsyn till byggnadens stil? *

0acceptabelt 1 2 3 4 5 Mycket acceptabelt